

LÄRARHANDLEDNING KRING TEMAT KÄRLEK, KROPP OCH SEX. MÅLGRUPP SÄRSKOLAN.

Handledningen är skriven av Åsa Hässlekvist, etnolog och kulturpedagog på Fredriksdal museer och trädgårdar som också skapat skolprogrammet kring kärlek och sexualitet i historiskt perspektiv.

Målgrupp:

Pedagoger som undervisar i särskolan åk 7-9 kring sexualitet och hälsa. Pedagoger som undervisar både i natur-och samhällsorienterande ämnen.

Bakgrund: Under många år har högstadieelever haft möjlighet att boka en historisk lektion *Kärlek, kropp och sex från slott till koja* där undervisningen tar plats i tre olika historiska miljöer på Fredriksdal. Det är många klasser som deltagit i programmet genom åren, framför allt elever och lärare från åk 8. Men programmet riktar sig också till särskolan och gymnasiet.

Syfte: Denna handledning är tänkt att vara en inspiration för dig som ska fokusera på temat sexualitet och hälsa med dina elever. Den riktar sig både till lärare i natur-och samhällsorienterande ämnen. Det finns många fördelar med att arbeta ämnesövergripande.

Upplägg: Tanken är att du som lärare med denna handledning kan ha hjälp att förbereda dina elever inför det bokade besöket hos kulturpedagogen på Fredriksdal museer och trädgårdar.

Tonåringar möter historia

Vår erfarenhet är att tonåringar tycker det är spännande att höra om andra tonåringar från skilda tider. De är nyfikna på allt som har med förälskelse att göra. För er som lärare kan det vara bra att plocka fram "olika röster" från historien som berättar hur det kunde gå till när man blev kär. Det känns viktigt att ge eleverna en bild av olika tiders kulturer och världsbilder. Det var skillnad på en 15-årig adelsynglings liv i 1700-talets Skåne och en bonddotter ute på landsbygden.

Det var också stora skillnader på en tonåring i Helsingborg 1906 och en i 1810-talets Småland. Riktigt spännande blir det när vi använder historia som ett sätt att förstå vår egen samtid. Situationen för en tonåring idag ser också väldigt olika ut beroende på kulturell bakgrund och familjens tros- och livsåskådning.

Tonåringar med särskilda behov möter historia

För denna målgrupp är framförhållning och tydlig information viktig både före och under besöket.

Vi använder alla sinnen och eleverna får dofta, känna och prova i miljöerna.

Du som lärare har möjlighet att förbereda eleverna vad de ska få vara med om innan de kommer till oss.

SÅ HÄR SER BESÖKET UT

Här kommer en kort beskrivning av hur besöket kommer att se ut. Det är en hjälp för dig som lärare så att du kan förbereda dina elever på besöket.

Vi är två kulturpedagoger som turas om att förmedla programmet *Kärlek, kropp och sex-från slott till koja*.

Åsa Hässlekvist har skapat programmet. Henne kan ni möta när ni kommer hit.

Det första som händer när ni kommer med klassen är att Anna eller Åsa berättar om platsen Fredriksdal museer och trädgårdar. Vad ryms på vårt friluftsmuseum?

Anna Jönsson är vår andra kulturpedagog. Här är hon klädd i 1800-tals kläder: Linnesärk, vadmalsskjol, förläde, sjalett (huckle) och ylletröja.

Programmet varar i 60 minuter. Elever och lärare får följa med på en tidsresa som sträcker sig från slutet av 1700-talet till 1900-talets början. Under vandringen besöker klassen tre olika historiska miljöer; Första platsen är en herrgård som byggdes 1887 som ett landeri till Fredrik och Catharina Cöster. Ett landeri är en större sommarbostad. Andra platsen är en skogsgård från början av 1800-talet och tredje ett apotek där vi pratar om livet i Helsingborg under 1900-talets början.

FREDRIKSDALS LANDERI – HERRGÅRDEN

1780-TALET

Fredriksdals herrgård med sina flyglar ligger på ursprunglig plats och är Fredriksdals hjärta.

Kulturpedagogen tar med klassen in i herrgården där det finns kopior av 1700-talskläder, peruker, en solfjäder, en potta, porslin med mera. Här handlar det om vett och etikett, mode, skönhetsideal men också om könsroller, synen på giftermål och den tidens rika tonåringar. 1700-talet var kärleksbrevens era. Breven skrevs med gåspenna och bläck och ofta satte den som skrev sigill på brevet för att det inte skulle läsas av någon annan än den älskade.

Hur ” dejtade ” två adelsungdomar varandra under slutet av 1700-talet?

Här diskuteras också tabun som homosexualitet och onani.

Eleverna får prova de historiska kläderna om de vill och vågar.

Gustav Reidersköld, årskurs 8, från Pårps skola, får hjälp av Fredriksdals kulturpedagog Åsa Jansson att "bli" en adelsyngling från 1700-talet.

Hur gick det till att göra sin morgontoalett med tarmtömning, sminkning och pudring? Vem fick sminka sig och på vilket sätt?

Sminket innehöll en massa giftiga ämnen, men ändå fortsatte adelsfröknar och herrar att använda det.

TIPS

För diskussion: Vem bestämmer vad som är vackert eller fult?

På vilka sätt kan vi vara osunda idag med våra skönhetsideal?

En kopia av ett porträtt av konstnären Alexander Roslins dotter berättar mycket om de osunda skönhetsideal som rådde under 1700-talets slut.

ÅGÅRD – SKOGBYGDSGÅRD FRÅN SÖDRA SMÅLAND 1800-TALET'S BÖRJAN

Ågård, byggd 1810, är flyttad till Fredriksdal från Markaryds socken i Småland. Idag finns endast boningslängan kvar.

I Ågård får eleverna vistas i en miljö där människor sovit, ätit, älskat, slöjdat, fött barn och dött. Genom att jämföra tonåringar i Ågård med de som levde i högre ståndsmiljöer, som herrgården, får eleverna perspektiv på hur ungdomars liv förr påverkades av vilken familj man föddes i.

I Ågård pratar vi om språk och sexualitet. Hur benämnde folk ord för samlag, könsorgan med mera? Vilka ord ansågs ofina under 1800-talet ute på landet?

Är det samma ord som idag? Vi pratar också om hygien och sexualitet, könsroller och tabun.

Eleverna får sätta sig runt bordet i dagligstugan. Rummet användes under vinterhalvåret som kombinerat sovrum, matrum, vardagsrum och extra stall. Det var vanligt att gårdens folk tog in vissa djur, som gäss, höns och gris under vintern. Människor och djur levde nära varandra.

På vintern sov alla tillsammans i samma rum. Hur kunde mor och far kela när farmor och farfar låg i sängen bredvid? Kollektivet var viktigare än individen.

TIPS

För diskussion: Hur bor vi idag? I vårt land? I andra länder?

Hur viktigt är det att få bestämma själv vem man vill leva med?

APOTEKET KÄRNAN

TIDEN RUNT 1900

Apoteket Kärnan låg ursprungligen nere i staden Helsingborg.

Från skogsgården Ågård går turen till Helsingborgs stad och apoteket Kärnan. Nu lämnar vi landsbygden och det förindustriella samhället och gör ett besök i ett apotek som det såg ut i början av 1900-talet. Alla elever har ett förhållande till apotek och kan därför lätt jämföra med dagens apotek. Precis som nu var apoteken för 120 år sedan en mötesplats för många olika slags människor.

Det finns bevarat en dagbok från en yngling som arbetade som springpojke på apoteket Kärnan när förra seklet var ungt. Han befann sig då i samma ålder som eleverna i åk 8 är idag.

Interiör från apoteket Kärnan på Fredriksdal museer och trädgårdar.

Här får eleverna höra hur det kunde vara att arbeta som springpojke i början av 1900-talet. Kulturpedagogen berättar också att det länge både var förbjudet att sälja preventivmedel och att göra abort i Sverige.

Eleverna brukar få se hur en gristarm kunde fungera som en kondom.

De får också höra hur ungdomar träffades och hur det kunde gå till när de blev kära i varandra.

TIPS

För diskussion: Hur gör man när man är kär och vill berätta det för den andre?

Är det killarna eller tjejerna som brukar ta första steget till en träff?

FÖRDJUPNING

Kropp och hygien i det förindustriella Sverige.

Landsbygdens invånare

Vi flyttar blicken till landsbygden och på 1700- och 1800-talen och upptäcker att synen på kropp och hygien var en helt annan än idag. Så här skriver etnologerna Jonas Frykman och Orvar Löfgren.

1800-talets bönder hade ingen uppfattning om att det skulle vara skadligt att avstå från att tvätta sig. Att gå från ladugården till matbordet väckte åtminstone ingen hygieniskt underbyggd motvilja. Människorna gick således ständigt omkring med synliga rester av sitt arbete på kläderna eller kroppen. Fiskargummor luktade fisk och bönder luktade ladugård. Smutsen betraktades tvärtom med positiva förtecken. Det var bra att vara smutsig. Tvättade man sig inte så ofta frös man heller inte så lätt. Smutsen och utsöndringarna gav ett extra skydd på kroppen.

Ur *Den kultiverade människan*, sid 160.

Beskrivningen ovan gäller i stort sett även 1700-talets landsbygd.

En annan spännande infallsvinkel är inställningen till kroppens utsöndringar. Till dessa utsöndringar hör naturbehoven, att gå på toaletten. Allmogens toalettvanor präglades av ett praktiskt tänk mer än ett moraliskt. Naturbehoven uträttades på gödselstacken, inne i ladugården, på utedasset eller sittandes på en stång som var placerad i husets vägg eller mellan två byggnader. Vad torkade man sig med? Före toalettpapprets tid användes gräs, mossor, trästickor eller snö. En annan skillnad från idag var att det inte ansågs pinsamt att uträtta sina behov när någon annan såg på. Det var helt i sin ordning att helt oblygt sitta på gödselstacken när det kom främmande. Många kvinnor gick utan trosor med långa kjolar och långa strumpor. När de behövde uträtta sina behov kunde de ställa sig bredbenta och tömma blåsan för att sedan torka sig med kjolen i skrevet.

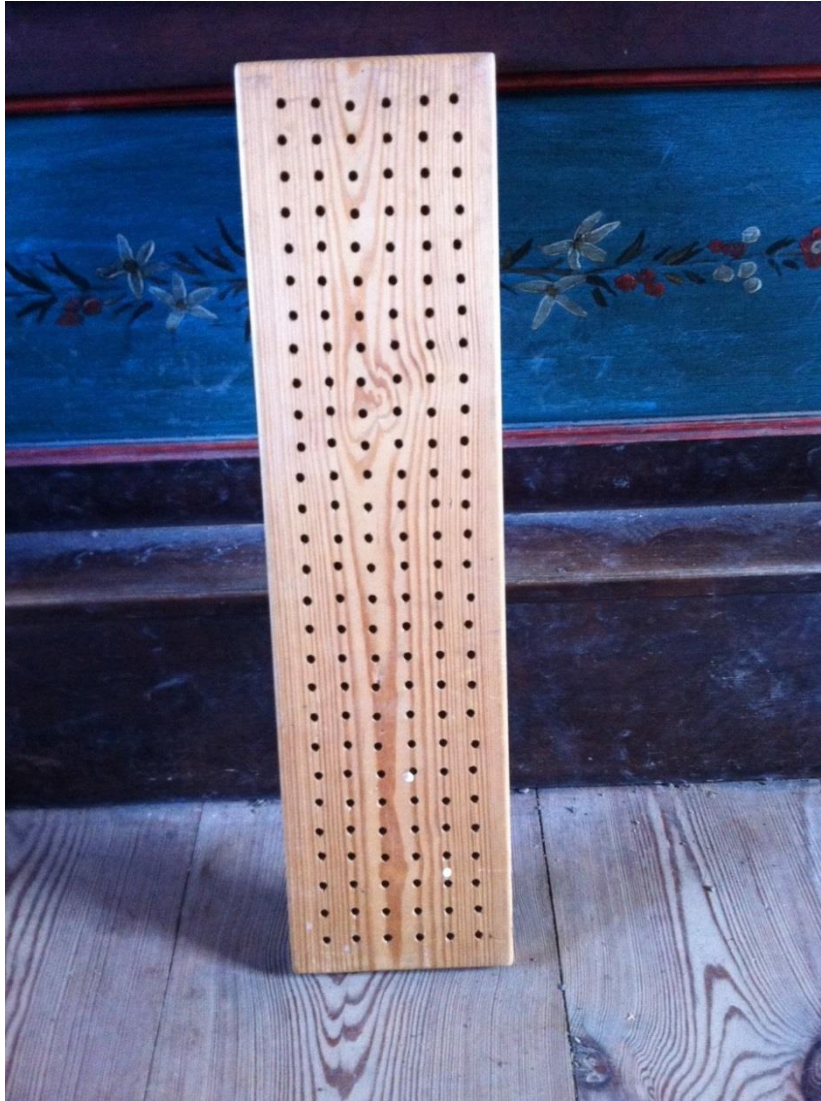
Utsöndringar som urin, svett och mensblod användes gärna till magiska syften. Avklippta naglar, könshår och bitar av kläder fungerade också utmärkt som magiska hjälpmedel.

Svett kunde till exempel användas för att locka till sig någon man var förtjust i.

Bruden skall ifrå thet hon klädes om morgon hafwa et litet miukt brödstycke under wänstra armen, wid bara krogen in till quällen när hon avklädes, och gifwer thet så oförmärkt brudgummen att äta (okänd författare).

I stycket ovan är det bruden som låter en brödbit ligga i armhålan för att sedan få sin brudgum att äta det så att han fick lust till henne. Även ogifta kvinnor kunde lägga en vetebulle i armhålan i tre dagar och tre nätter för att sedan bjuda en man på bullen som hon ville skulle bli intresserad av henne.

I allmogens världsbild var kollektivet, i det här fallet gårdshushållet, med tre generationer boende under samma tak, den gruppen som tonåringen ingick i. På vintern kunde 10-12 personer trycka ihop sig i samma rum för att hålla värmen. Det fanns kanske bara ett rum på gården som hade sättugn, en form av kamin som eldas från ett närstående rum och som därför inte osar i det rum som fungerar som sovrum. På kvällen fyllde gårdsfolket sättugnen med ved som närmade sig glöd så att sättugnen gav ifrån sig strålvärme till hela rummet. På morgonen hade sättugnen svalnat och den stackars piga eller kvinna som gick upp för att tända i spisen hade ett kallt uppdrag. Vad vi inte få glömma är att dessa människor badade kroppen 3-4 gånger om året, och att stugan endast städades mer noggrant vid högtiderna. Sjuka och friska låg tillsammans och smittsamma sjukdomar spreds lätt i denna miljö. I väggarna levde vägglössen som tidvis var ett stort hygieniskt problem för husets invånare.

Kopia av lusbräda. Brädan placerades under madrassen. På kvällen kröp lössen fram från väggarna och sög blod på de sovande. När de var mätta kröp de ner i de små hålen och "sov på maten". På morgon gick mor upp för att tända i spisen. Hon drog fram lusabrädan under madrassen och slog ut alla löss över elden. Enkel lusbekämpning.

Hur kunde mor och far ha samlag i ett rum med så många människor? I rummet samsades alla åldrar från farmor till det lilla koltbarnet?

Ja, det verkar som folk på landet ytterst sällan använde sina sängar för älskog. De fungerade framför allt som sovplatser. Ville mor och far älska gick de ut i stallet, upp på vinden eller kanske på logen. Där fick de vara ifred, för älskog mellan människor var ytterst privat.

De ungdomar som vistades i denna miljö hade inte tillgång till sexualundervisning i någon skola. De vuxna var dessutom förtegnade om hur det gick till när man skulle älska.

Det pratades mycket om husdjurens reproduktion eftersom det fanns ett ekonomiskt intresse i att avla fler husdjur. Barnen kunde också få hjälpa till att leda fram kon till tjuren när det var dags för betäckning. Men den mänskliga sexualiteten var mor och far dels relativt okunniga om och dels noga med att inte berätta något om för sina barn.

Däremot användes orden för könsdelarna helt öppet som tilltalsord till folk. Barnmorskan, jordemoran kunde till exempel kallas för "musmoster" eller "långfittefaster" i all välmening medan någon som arbetade långsamt kunde kallas för "dyngkuk".

Det fanns en föreställning om att det var bra att ha samlag vid kvinnans "månadsrening", menstruation, om man ville bli gravid. Mensen ansågs som något laddat, fullt av kraft och det förknippades ofta med fertilitet.

Fanns det mensskydd på landet? Både ja och nej. Det fanns tygbindor som kvinnorna kunde fylla med till exempel mossor. Men det fanns också kvinnor som lät blodet rinna nerför låren för att hjälpligt torka av blodet med särken när det behövdes.

Allmogen levde nära sina husdjur och hade också en väldigt oblyg inställning till husdjurens förökning och brunst. Därför var det även naturligt att använda delar från slaktade djur i medicinska syften. I en uppteckning från Skåne får vi veta följande om kvinnans månadsreglering.

Vilken beror på månens gång och deraf sitt namn de första 10 åren inträffar med nymåne; de följande med nedan och mot slutet utav de följande upphör vanligen. Om nu kvinna förlorar den i otid fåss de åter genom att smörja könsdelarna med bocktalj.

Uppteckning hämtad från folklivsarkivet i Lund, Luf 8977.

Kvinnans menstruation förknippades med havandeskap. Eftersom preventivmedel i princip var förbjudet kunde kvinnan välja att amma länge för att försöka fördröja nästa graviditet. En kvinna ammade helt öppet på landsbygden medan det var totalt omöjligt i den borgerliga världen.

Idag är rädslan bland tonåringar för att dofta urin, svett och människa mycket stark.

Under lektionen brukar eleverna tillfrågas när det är tillåtet att lukta svett. De brukar svara att det är tillåtet när de tränar. Men å andra sidan duschar de direkt efter träningen, vilket betyder att deras svett egentligen aldrig hinner börja lukta.

Hur blev det så här? Hur kunde den svett- och ladugårdsdoftande tonåringen på 1800-talets landsbygd "förvandlas" till dagens ständigt duschande tonåring?

TIPS

För diskussion: Varför vi idag duschar varje dag, rakar armhålorna och benen, använder deodorant, roll on, hårschampo, balsam, vax med mera för att ständigt dofta något annat än vår egen doft. Ta gärna historien med brödet i armhålan som utgångspunkt för att få igång diskussionen. Hur ser vi på menstruation idag?

Vad är rätt och vad är fel?

Borgerlighetens pryda kultur

I 1800-talets borgerliga miljöer var situationen annorlunda. Här var alla diskussioner om sexualitet och det kroppsliga förbjudna. Detta lärde sig det lilla barnet snabbt. Barnen uppfostrades till att inte ha en kropp, utan det mer neutrala ordet figur. När borgerligheten beskrev kroppen var de övre delarna som huvud, panna och händer något som gick att beskriva i ord. De delar som sitter längre ner, som stjärt, lår och underliv fick under inga omständigheter nämnas vid sina rätta namn. Därför var också synen på gravida kvinnor omgiven av mystik och tystnad. En gravid kvinna skulle inte skylta med att hennes mage växte utan dölja det så länge som möjligt och helst hålla sig för sig själv. Så här citeras Maria Langleys hushållsbok *Husmodern i staden och på landet* i boken *Den kultiverade människan*, sidan 191.

Kyskhets är hos den uppväxande ungdomen den naturligaste känslan, men den måste höjas och stärkas för att kunna motstå råhetens och sinnlighetens angrepp. Bäst är att taga alla könsförhållanden och levande varelsers fortplantning som ett stycke naturalhistoria, i fortsättning av växternas; barnen tänka då alls icke på saken och skola

ej ens förstå när opassande häntydningar och anspelningar göras. (Maria Langlet 1884:1003)

I idealet för tonåringar fanns hela tiden en kultur som lärde att ”man skulle hålla på sig”. Det ansågs inte vara etiskt rätt att ha föräktenskapliga förbindelser.

Detsamma gällde synen på onani. Läkare, lärare och föräldrar använde åga, hot och skrämsel för att ungdomarna skulle hålla sig borta från denna förfärliga sysselsättning.

Läkarna menade att mycket masturberande kunde framkalla epilepsi och att ryggmärgen kunde förtvina.

Elden brinner på Lillarydsgården, på Fredriksdal museer och trädgårdar.

Det finns upptecknat ett 30-tal varianter på en formel som lästes på kvällen när elden täcktes över med aska för att hållas vid liv till nästa dag; "Aske balltaske, fitte ballmus, aldrig ska elden slockne i mitt hus".

Formeln innehåller könsorden balle för det manliga könsorganet och fitta och mus för det kvinnliga. Enligt folklivshistorikern Bengt af Klintberg användes könsorden för att genera de onda väsen som troddes hindra elden från att hållas vid liv till nästa dag.

TIPS

För diskussion: Vad kallar vi våra könsorgan idag? Hur används orden? Varför anses vissa benämningar fula? Är det sättet vi använder dem på? (När någon klottrar kuk eller fitta på väggen känns det inte som vackra ord, till exempel)

Bjud in en äldre person som tycker om att berätta om sitt liv. Låt eleverna intervjua personen om hur det var när man blev kär i hans/hennes ungdom. Det goda berättandet och det personliga samtalet mellan elever och en klok vuxen är ju som vi alla vet ett fantastiskt sätt att få en trygghet och förståelse för sin egen plats i samhället. Men det ger ju också en kunskap om hur det var i en annan tid.

Bygg gärna på den personliga berättelsen med att ta reda på mer om den tiden personen rör sig i (exempelvis 1940-talet i Helsingborg).

Litteraturtips:

I denna handledning har jag hämtat information från;

- Den kultiverade människan. Jonas Frykman och Orvar Löfgren, skrifter utgivna av etnologiska sällskapet i Lund. Gleerups, 1979.
- Harens klagan, Studier i gammal och ny folklöre. Bengt af Klintberg, 1982. Norstedts förlag, 1982.
- Uppteckningar hämtade från Folklivsarkivet i Lund.
- Ebbe Schön. Älskogens magi, folktro om kärlek och lusta. Rabén Prisma, 1996.
- Carl von Linnés sexualföreläsningar, Om sättet att tillhopa gå. Zindermans förlag, 2007.

- Kulturens årsbok 2007. Sexuellt. (Publicerad av friluftsmuseet Kulturen i Lund som en årsbok till medlemmarna i Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige).
- Bibeln: Höga visan
- Tidningen Biologen nr 2, 2014, artikeln Tema kropp och hälsa, skriven av Åsa Jansson.
- Tidningen Minnenas journal, svensk vardagshistoria, i samarbete med Land. (Finns att köpa i större, välsorterade matbutiker).
- Fotografierna är tagna av författaren själv och Sven-Olov Larsén, Fotograf på Helsingborgs museer.

Historia på nätet:

- www.ts.skane.se/ Terra Scaniae berättar om människor som levt i Skåne. Till alla berättelser finns utförliga källredovisningar. Berättelserna skrivs av barn- och ungdomsförfattare. Allt görs i samarbete med ämnesexperter. Terra Scaniae är utformad som ett stöd för skolan. [Region Skåne](#) med [Kultur Skåne](#) och [Stiftelsen framtidens kultur](#) samt [Helge Ax:son Johnsons stiftelse](#) är huvudfinansiärer.
- www.historiesajten.se/index.asp

Vill du veta mer? Hör av dig till Åsa Hässlekvist, 042-10 45 07, folklivshistoriker på Fredriksdal museer och trädgårdar.